

Depeche fra St. Petersborg

OMKRING DET ÅBNE BREV AF 9. JULI 1846

AF

ANDERS MONRAD MØLLER

Christian VIII havde helt klart to centrale politiske mål, da han besteg tronen den 3. december 1839. Han ville modernisere centraladministrationen, og han ville sikre monarkiets fortsatte beståen med kongerige, bilande og alle tre hertugdømmer. Et tredje mål stødte til, idet han efterhånden blev klar over, at en ændret forfatning var påkrævet.

Det første lykkedes, det andet mislykkedes, og det tredje nåede han ikke. Moderniseringen ses mest udpræget af den radikale omlægning af Rentekammeret i 1841 samt den gennemgribende reorganisering af hæren året efter. Den nye forfatning arbejdede han intenst med i de sidste uger af sit liv for at gøre den klar til Oldenborgernes jubelår, 1848 – det ville da være fire århundreder siden, Christian I besteg tronen. Men Christian VIII døde uventet fra det hele af blodforgiftning den 20. januar nævnte år.

Kongen omtalte hverken i dagbøger eller familiebreve sin fortid i det Norge, som han tabte i 1814. Nok skete afståelsen til Sverige efter en forholdsvis ublodig forsvarskrig og en efter forholdene vellykket forhandling, som garanterede norske rettigheder i forhold til Sverige, men det var og blev utvivlsomt et ømt punkt hos Christian VIII. Noget lignende måtte ikke gentage sig.

Derfor arbejdede han ivrigt for at få internationale garantier for den arvefølge, som blandt andet var et stridsspørgsmål mellem ham og den svoger, hertug Christian af Augustenborg, som han ved midten af 1840'erne var ved at få et meget dårligt forhold til.¹

¹ Om det indbyrdes forhold de to svogre imellem, se Anders Monrad Møller: Kong Christian VIII.s breve, Augustenborgerne, bind 6, Kbh. 2008, afsnittet side 73-83.

Christian VIII tog så i 1846 initiativet ved den 8. juli at udsende det såkaldte »Aabne Brev« om arvefølgen.² Det opnåede han ikke noget ved, og kritikken af hans handlemåde har siden til tider været ganske hård, men påstanden, som der her vil blive argumenteret for, er, at det faktisk var lige ved at lykkes ham at komme videre, hvad ingen rigtig synes at have været opmærksom på. Inden »nærved og næsten« begrundes, vil det være formålstjenligt at se på indholdet af det åbne brev og modtagelsen af samme.

Dette gøres med dobbelt hensigt, dels at præsentere det konkrete begivenhedsforløb, dels at karakterisere omtalen i den væsentligste tidligere historiske litteratur fra Giessing til Claus Bjørn, hvorefter der er gjort rede til egen fortolkning af, hvad der egentlig skete i sensommeren 1846.

»Samtidshistorikeren« H.P. Giessing var klar med sin regeringshistorie allerede i 1852, og den indeholder både en ordret gengivelse af det åbne brev og en beskrivelse af det videre forløb.³ Det forudgående kommissionsarbejde belyses ikke af Giessing, men kommissionen, der var nedsat den 28. februar, bestod af udenrigsminister H. Reventlow-Criminil, direktør for udenrigsdepartementet F.C.E. Dankwart og kabinetssekretær J.G. Adler. Sekretær var legationsråd B. v. Bülow, og året efter tilkaldtes den danske gesandt i Frankfurt, Fr. F. v. Pechlin, til rådslagning.⁴

Det åbne brev indledtes med konstateringen af, at der hos mange af kongens undersætter herskede »uklare og urigtige« forestillinger om arvefølgen i monarkiet, hvis kongehusets mandsstamme skulle uddø. Tillige fremkaldtes og næredes en bitter stemning mellem de forskellige landsdeles beboere. Derfor havde en kommission gennemgået alle relevante dokumenter, herunder patentet af 1721, der sikrede arvefølgen i Slesvig, der yderligere var garanteret samme år af England og Frankrig og i 1767 og 1773 af traktater med Rusland. At arvefølgen var indiskutabel i Lauenborg, var evident, mens der for visse dele af Holsten var forhold, som ikke var ganske afklaret. Men kongen ville bestræbe sig på at sikre en fuldstændig anerkendelse af den danske

2 Originalen ligger i Kongehusarkivet, Christian VIII, pakke 274, Sager vedr. det åbne brev af 8. juli 1846.

3 H.P. Giessing: Kong Christian den Ottendes Regjeringshistorie, Kbh. 1852. Sjette og sidste afsnit s. 401-477 har overskriften: »Fra Udgivelsen af det aabne Brev angaaende Arvefølgen til Kongens Død«.

4 Se Georg Nørregård: Før stormen. Christian 8.s udenrigspolitik 1839-48, Kbh. 1974, s. 270. Kommissionens forhandlingsprotokol ligger i Kongehusarkivet, Christian VIII, pakke 274, 1846, Sager vedr. det åbne brev af 8. juli 1846.

stats integritet. Ved denne lejlighed understregede han, at det ikke ved dette brev var hensigten at træde Slesvigs selvstændighed for nær eller ændre dets forhold til Holsten.

Underskriverne var statsrådets medlemmer, altså kongen, kronprinsen, broderen, arveprins Ferdinand, og gehejmestatsministrene P.C. Stemmann, A.W. Moltke, A.S. Ørsted og H. Reventlow-Criminil. Sidstnævnte, der jo var udenrigsminister, havde været imod udsendelsen og tilbød at gå af, men rettede i dette som i andet ind efter kongen, der ret beset fungerede som sin egen udenrigsminister.⁵

Giessing redegjorde på de følgende sider for forhistorien i både Slesvig og Holsten og nåede efterhånden frem til reaktionerne på det kongelige initiativ. Hertugen af Augustenborgs højtidelige protest af den 30. juli 1846 refereres, og det nævnes, at hertug Carl af Glücksborg og Storhertugen af Oldenburg ligeledes protesterede. Prinsen af Nør trådte tilbage som statholder og øverstkommanderende i Hertugdømmerne, hvortil kom en række afskedigelser og ansættelser af embedsmænd sammesteds.

Derimod har Giessing ingen generelle betragtninger over opinionen i Danmark, men beskriver konkret, hvordan Christian VIII i begyndelsen af august rejste på ferie til Føhr. Han kan citere et brev fra kongen, hvor denne beskriver en jublende modtagelse i Flensborg, men en kold og passiv på gennemreisen i byerne Slesvig og Rendsborg, mens landbefolkningen derimod overalt mødte ham venlige og glade – på den sidste del af rejsen blev han fulgt af bondefogeder til hest. Giessing fortsatte på bogens sidste halvt hundrede sider med omtale af andre begivenheder i de sidste år af Christian VIII's regeringstid.

Mens Giessing skrev tæt på begivenhederne som udpræget krønikeskriver, var den noget oversete Alex. Thorsøe en rigtig historiker, der af gode grunde arbejdede mere på afstand, eftersom hans bind om den danske stats historie 1814-1848 udkom i 1879.⁶

5 Reventlow-Criminils forgænger H. Krabbe-Carisius tog faktisk i 1842 sin afsked i protest mod, at kongen selv ville bestemme og omgjorde en af ministerens beslutninger, se Anders Monrad Møller: Sundtoldtariffen af 1842, i artikelsamlingen Tolden i Sundet. Toldoprævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857, Told- og Skattemuseum 2010, s. 483-96.

6 Alex. Thorsøe: Den danske Stats Historie fra 1814-1848 eller fra Freden i Kiel til Kong Kristian den Ottendes Død, Kbh. 1879. De tre relevante afsnit ses side 656-686. Man kan bemærke, at Thorsøes udpræget nationalt konservative holdning naturligvis ikke var befordrende for nogen anerkendelse af en følgende mere radikal historikergeneration. Dog kan man vel hævde, at Marcus Rubin i 1895 lod sig inspirere af Thorsøes undertitel, da han udgav: »Frederik VI's Tid. Fra Kielerfreden til Kongens Død«.

Thorsøe omtalte generelt Christian VIII som »vklende og tvivlende, uden Kraft og Karakterfasthed« med »halve Forholdsregler«, der kun »æggede og nærrede Striden« – helt efter traditionen.

Også Thorsøe gengiver hele det åbne brev, hvorefter han nævner kongens ophævelse tidligere samme år af det såkaldte »Bondecirkulære« med dets indskrænkning af forsamlingsfriheden samt tillige nogle lempelser på et andet felt, nemlig af trykkefriheden. Alt dette glædede de danske liberale, men de så også et perspektiv i, at der netop på dette tidspunkt i 1846 var svensk besøg, idet kong Oscar og Dronning Josefine ankom med damper fra Malmø den 13. juli. Fra nordslesvigerne fik kongen den 27. juli en takkeadresse, og da Laurids Skau den 3. august talte til henved 7000 tilhørere på Skamlingsbanken, opholdt han sig ved det åbne brev: »Kongen har talt«. Han hæftede sig ved, at det havde været længe, men kongen havde altså villet undersøge sagen grundigt og først handle, »naar han paa Guldets Vægtskaal havde afveiet Sandhed og Ret«.

Thorsøes næste afsnit skildrede hele forløbet på den sjette holstenske stænderforsamling, som snart blev præget af agitation mod det åbne brev, stærkt ansporet af Th. Olshausen i *Kieler Correspondenz-Blatt*, som opfordrede forsamlingen til at henvende sig til den tyske Forbundsdag i Frankfurt. Advokat Beseler afholdt protestmøde i Neumünster, og der blev sendt mange adresser til Stænderforsamlingen i Itzehoe, der selv udformede en adresse, som kongens repræsentant, kommissarius, dog nægtede at modtage. Man ville i de holstenske stænder ikke opretholde forbindelsen mellem hertugdømmerne og kongeriget længere end nødvendigt. Man var forberedt på reaktionen fra kommissarius og foreslog med det samme, at der skulle ske den henvendelse til Forbundsdagen, som Olshausen havde været inde på. Det blev dog ikke vedtaget i den foreslåede form, men der var stort flertal for at fremsende alle aktstykker til Frankfurt am Main. Det hele sluttede med, at forsamlingen opløste sig selv. Alt dette gennemgås side op og side ned, thi Thorsøe trætter med mange og lange citater.

Han fortsatte med de fyrstelige protester. Prins Gustav af Wasa, Storchertug Paul af Oldenburg og Hertug Christian af Augustenborg, alle havde de arverettigheder, som de følte gået for nær, og deres indsigelser gik også til Forbundsdagen i Frankfurt.

I Thorsøes tredie relevante afsnit gennemgås den danske regerings reaktioner – »de anførte Protester bevægede endelig Kristian den Ottende til at træde mere energisk op for at stanse den separatistiske Bevægelse.« Der blev indført bestemmelser, hvorefter møder, hvor der

ventedes politiske demonstrationer, kunne forbydes. Prinsen af Nør fik sin afsked, og der skete en række andre personskit.

Olshausen foreslog på en borgerforsamling i Kiel at sammenkalde til et stort folkemøde ved Nortorf den 14. september, hvor der skulle udarbejdes en erklæring imod det åbne brev, som derefter tænkes rundsendt i begge hertugdømmer til »hvermands« underskrift. Regeringen forbød mødet, men ikke desto mindre samledes henved 6000 mennesker. Da indbyderne så, at de kunne risikere, at mødet ville blive forhindret med magt, opfordrede de forsamlingen til at skilles. Olshausen blev fængslet, men atter løsladt, hvorefter han selvfølgelig blev fejret.

Begivenhederne i Holsten fremkaldte stort røre i hele Tyskland, til dels på et ganske fejlagtigt grundlag med hensyn til de to hertugdømmers statsretslige stilling. Thorsøe nævner sympatiadresser til »det holstenske Folk og Stænderforsamlingen både fra byerne Hamborg, Bremen, Darmstadt, Frankfurt am Main, Mainz, Würzburg, Augsburg, Karlsruhe og Ulm og fra universiteterne i Halle, Tübingen og Heidelberg.« Man ville ikke fortænke »den retmæssige Fyrste« og hans folk i, om de gjorde oprør mod Danmark. Med »Fyrste« sigtedes naturligvis til hertug Christian af Augustenborg.

Fra dansk side reageredes ved, at Pechlin i Frankfurt bestred den holstenske stænderforsamlings kompetence til overhovedet at beskæftige sig med arvefølgespørgsmål, og han understregede, at det ikke havde været kongens hensigt på nogen måde at ændre Holstens forhold til Danmark. Det lykkedes efter denne redegørelse at få Forbundsdagen til delvis at fastslå, at stændernes holdning ikke var berettiget.

Christian VIII fejrede sin 60 års fødselsdag den 18. september på slottet i Pløn med den utroligt smukke beliggenhed, et sted, han helt tilbage fra sin pure ungdom havde holdt meget af, og han mødte på rejsen dertil flere politiske demonstrationer. Søndagen derefter lod han en kundgørelse oplæse fra prædikestolene i hertugdømmerne, hvori det blev gentaget, at det ikke med det åbne brev havde været meningen på nogen måde at ændre forholdet mellem hertugdømmerne eller Holstens og Lauenborgs medlemskab af det tyske forbund. Hele forløbet medførte en for kongen uvant popularitet i Danmark – han blev stærkt fejret ved hjemkomsten til København.

I Danmarks Riges Historie giver A.D. Jørgensen en dejlig overskuelig og særdeles læseværdig gennemgang af forløbet frem til og med udsendelsen af det åbne brev, hvorefter følger et selvstændigt afsnit under overskriften »Det aabne Brevs Virkninger«. ⁷ I forbifarten kan man

⁷ Bd. VI, København og Kristiania u.å. (1896-98), afsnit III. »De nationale Brydninger, fra Sprogpatentet til det aabne Brev om Arvefølgen« s. 337-349 og afsnit IV, »Det aabne Brevs Virkninger«, s. 349-357.

bemærke, at han ikke fulgte Thorsøe i hans meget negative vurdering af Christian VIII som regent.

Hos A.D. Jørgensen konstateres det, at initiativet med det åbne brev »vandt hele den danske Befolknings Tilslutning«, selv om det tog lidt tid, før man blev klar over den uvante situation, at man faktisk var enig med kongen. Derimod vakte det stort røre blandt den tyske del af monarkiets indvånere. Han nævner mødet i Neumünster den 20. juli med tilslutning af flere tusinde mennesker, hvor man vedtog den nævnte adresse.

Begivenhederne i de holstenske stænder skildres kort og overskueligt, naturligvis sluttende med de deputeredes boykot. Endvidere betonedes A.D. Jørgensen det store røre i Tyskland, der i høj grad prægedes af manglende viden om de retslige forhold især i Slesvig. Dernæst nævnes protesterne fra Storhertugen af Oldenburg, fra hertugerne af Augustenborg og Glücksborg, mens prinsen af Nør var noget mere tøvende. Kongen, der kunne glæde sig over jubelen i Flensborg, blev fulgt af prinsen på sin rejse helt til Føhr, men da prins Frederik dér blev opfordret til offentligt at tilslutte sig det åbne brev, endte det med, at han den 13. august tog sin afsked.

Ti dage senere holdtes så mødet i Kiel, hvor der stilledes forslag om et folkemøde. Nu satte regeringen hælene i, og det kom til afskedigelser og fængslinger.

Det store møde skulle, som nævnt, finde sted den 14. september i Nortorf med et tusindtal tilrejsende. Den stedlige amtmand erklærede mødet ulovligt, en deling dragoner kom ved en misforståelse i voldsom aktion, og mødelederne opløste forsamlingen.

Nogle dage senere blev alle politiske foreninger, møder og festligheder forbudt ved, at en tidligere forbundsbeslutning skulle træde i kraft i Holsten. Noget lignende blev ikke indført i Slesvig. Kongen opholdt sig fortsat på Føhr, men tog senere ophold på Pløn slot, hvor han fejrede sin 60 års fødselsdag og på selve dagen nedskrev en redegørelse, hvori det blev forklaret, at han fortsat ville »bevare hertugdømmernes nedarvede tilstande«, men kun hvis Holsten vedvarende hørte til det danske monarki. Den 8. oktober kom han med dampskib fra Neustadt hjem for at lade sig hylde i sin hovedstad.

På mange måder faldt der nu ro over hertugdømmerne, selv om det den 4. december lykkedes hertugen af Augustenborg at sprænge stænderforsamlingen i Slesvig.

A.D. Jørgensens sidste side i dette afsnit handler om de diplomatiske forhandlinger og de danske diplomaters reaktioner. Otto Rantzau i St.

Petersborg og Eugen Reventlow i Berlin tog deres afsked. Den russiske reaktion var, at man fuldt og helt anerkendte Danmarks ret til Slesvig, men dér var man også usikker med hensyn til Holsten. Christian VIII ville sende Reventlow-Criminil til forhandling i St. Petersburg, men den russiske udenrigsminister, Nesselrode, ville udskyde forhandlinger på grund af Ruslands mangel på popularitet i Tyskland. En sidste reaktion kom fra Forbundsdagen i Frankfurt, hvor man kritiserede, at de holstenske stænders adresse blev nægtet modtagelse, mens man ellers godkendte kongens forklaring om, at det ikke havde været hensigten at træde Holstens rettigheder nær. Så vidt den klassiske fremstilling af A.D. Jørgensen.

Georg Nørregård, der formodentlig endevendte hvert eneste dokument i Udenrigsdepartementets arkiv i perioden 1814 til 1848, og som tilsvarende kendte alle bevarede indberetninger fra andre staters diplomatiske repræsentanter i København, behandlede naturligvis først og fremmest det åbne brev fra en udenrigspolitisk synsvinkel.⁸ Han hæftede sig ved, at forbundsgesandten Pechlin blev tilkaldt til det kommissionsarbejde, der resulterede i den betænkning, som var baggrunden for det åbne brev. Nørregård tilkender ham en afgørende indflydelse på udformningen, idet han havde den fordel at være godt inde i tysk ret. Pechlin mente i øvrigt ikke, at arvefølgespørgsmålet var et forbundsanliggende, men at det skulle afklares ved forhandlinger med stormagterne.

Reventlow-Criminil, der var betænkelig ved det hele, viser sig også at have haft et problem med overanstrengelse, men blev altså på sin post. Hans holdning var, at en erklæring højst skulle gå ud på, at kongen ville stræbe efter at bevare monarkiets integritet. Nørregård kan oplyse, at Reventlow-Criminil til de sidste forhandlinger i statsrådet indkaldte sin broder, præsidenten for det slesvig-holstenske kancelli, Joseph Reventlow-Criminil, forbundsgesandt Fr. F. Pechlin, kabinetssekretær J.G. Adler, førstedeputeret i Rentekammeret Carl Moltke af Nütschau og rentekammerdeputeret P.G. Bang.⁹

Nørregård nævner, hvad A.D. Jørgensen mærkværdigvis ikke gør, at der den 22. juli offentliggjordes et sammendrag af kommissionens betænkning, som blandt andet gav et »meget vidtløftigt historisk tilbageblik«.¹⁰ Om de fremmede gesandters udtalelser er at sige, at de

8 Georg Nørregård: *Før Stormen. Christian 8.s udenrigspolitik 1839-48*, Kbh. 1974, afsnittet »Det åbne brev af 8. juli 1846«, side 270-277.

9 Ifølge Dansk Biografisk Leksikon var det sidstnævnte, der konciperede det åbne brev.

10 Nørregård side 272, offentliggørelsen skete i *Ny Collegial-Tidende* side 552-576.

gennemgående var positive. Den østrigske chargé d'affaires fandt det åbne brev beroligende, men forudså modstand i hertugdømmerne, mens den russiske gesandt mente, at man fik en formel afgørelse, men at stænderne i Roskilde og i Itzehoe ville have modsatte synspunkter på det, og pressen ville benytte brevet til at skærpe modsætningerne. Den franske chargé d'affaires var fuld af ros og kaldte det »et smukt blad i kongens regeringshistorie«. Men når man fra dansk side ikke kunne komme på det rene med forholdene for Holstens vedkommende, måtte man sammenkalde en europæisk konference for at få en afgørelse. Den preussiske gesandt fandt også, at vejen frem var storpolitiske forhandlinger, og han konstaterede, at det åbne brev ganske vist blev vel modtaget i Danmark, men hertugen af Augustenborg ville jo nok reagere. Den eneste mistrøstige var den engelske gesandt, der ikke mente at brevet ville tilfredsstille nogen af parterne, og han havde i øvrigt ventet noget mere afgørende.

Den franske diplomat fandt, at modtagelsen i den danske offentlighed var meget uensartet. Moderate personer var taknemmelige, men måske lidt vemodige ved tanken om at kappe forbindelsen til Holsten. De liberale kritiserede, men havde i virkeligheden ikke noget imod at skilles fra de forhadte tyskere i Holsten. I Roskilde var stænderne utilfredse med, at kongen ikke ville have, at de blandede sig i arvefølgesagen, hvorved de da for øvrigt fik præcis samme besked som deres kolleger i Itzehoe.

I Holsten var der øjeblikkelig uro anført af studenterne i Kiel og stænderne i Itzehoe, mens pressen begyndte en større kampagne. Nørregård nævner endvidere de forskellige fyrstelige protester og de embedsmænd, der forlod deres stillinger eller direkte blev afskediget, både blandt de hjemlige og blandt de danske gesandter i udlandet. Endvidere omtales kongens »fødselsdagsredegørelse«, som den østrigske diplomat ikke mente ville få nogen virkning. Og det gjorde den jo for så vidt heller ikke på længere sigt.

Georg Nørregård var grundig, men overså betydningen af tilstedeværelsen af et enkelt dokument, skønt han havde haft den relevante pakke fra Christian VIII's arkiv fremme, hvorom senere.

Ti år senere – i 1984 – skrev Viggo Sjøqvist artiklen »Bidrag til en karakteristik af Christian VIII«. ¹¹ Han fastslog om kongens politik i kongetiden, at »det er en banal sandhed, at den ikke var nogen succes, og flere forskere har – utvivlsomt med rette – fremhævet, at hans indgriben i det dynastiske arveproblem med det åbne brev af den 8. Juli 1846 var uheldig«. ¹²

11 Historie XV, 3, 1984, side 453-475.

12 Nævnte artikel side 474.

Året efter formulerede Vagn Skovgaard-Petersen det endnu skarpe: »Med dette dokument besejlede dansk enevælde sin afmagt. Hvis hensigten var at skabe afklaring og politisk afspænding, var det et fejltrin. ... Meget tyder på, at beslutningen om offentliggørelsen var kongens personlige. Han ville sikre helstaten ... Hvis dette har været den dybere mening, slog planen fejl. Det viste sig nemlig, at den russiske zar ikke ønskede nogen forhandling. ... Brevet havde for stormagterne været et uvelkomment skridt. De ønskede ikke at udsætte den følsomme balance i Nordeuropa for nogen risiko«. ¹³ Skovgaard-Petersen havde ret i, at det var kongen selv, der besluttede sig til at udsende det åbne brev, og at det intet nyttede, er også sikkert og vist, men der er mere at sige om denne sag.

I Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie er bindet om tiden 1800 til 1850 skrevet af Claus Bjørn. ¹⁴ Han bragte ikke selv noget nyt til torvs, hvad der jo heller ikke er nødvendigt i en genre som denne. Men det er interessant, hvor han lagde vægten. Man noterer sig en fremragende formulering efter omtalen af baggrunden og referatet af det offentliggjorte: »Det åbne Brev rummede således både en fastholden ved den fortsatte helstat og en erkendelse af, at der gik et skel ved Ejderen. Christian 8. havde taget stilling – mindre *for* den danske bevægelse end *imod* den slesvig-holstenske.«

Endvidere bemærkede han, at det liberale *Fædrelandet* ikke var så begejstret, for Danmark var ikke sikret til Ejderen, og et liberalt blad kunne ikke godkende de hårdhændede metoder, man satte ind mod slesvig-holstenerne. Claus Bjørn interesserede sig også for de mange adresser vedrørende det åbne brev, der blev sendt til den slesvigske stænderforsamling, som mødtes senere på året den 21. oktober. Der var næsten ingen imod fra landdistrikterne i Nordslesvig, men i købstaden Tønder var man så sandelig imod. Modstanderadresserne blev flere og flere, efterhånden som man kom sydpå. Blandt dem, der vendte sig imod en tættere tilknytning til Tyskland, sporer man nok en national dansk orientering, men i disse landdistrikter var det i lige så høj grad en venden sig til en lokal slesvigsk identitet. Bjørn citerer så en af sine yndlingskilder, kniplingskræmmer Jens Wulff, der i slutningen af 1846 skrev i sin dagbog: »Her i landet var spændingen stor dette år mellem Danmark og hertugdømmerne, kongens åbne brev, skønt vist velment, bragte stort røre til veje ... Forbitrelsen er desværre gensidig stor. Gud må vide, hvordan dette vil ende.«

13 Gyldendals Danmarks historie bd. 5, 1814-1864, Kbh. 1985, side 201f.

14 Bd. 10, 1990, side 301-305.

I sin store biografi over Christian Frederik/Christian VIII har nordmanden Lars Roar Langsleth et selvstændigt afsnit med den meget velvalgte overskrift: »Arvefølgespørgsmålet og stormagterne«. ¹⁵ Heri gør han brug af en kilde, der var gjort tilgængelig få år inden. Kongen skrev i sin dagbog ved årsskiftet 1844/45 om den holstenske stænderforsamlings petition i 1844, som kongen fandt indeholdt »retsfordringen om en adskilt stat Slesvig-Holsten med særskilt arvefølge«. I dagbogen står der: »Hvorledes sådanne uforskammede fordringer skal tilbagevises må nøje overvejes, men det bør visselig ske snart og med kraft, dog er deraf næppe at vente nogen udsoning mellem gemytterne, men Regeringen bør ikke desto mindre udtale sin mening om hvad ret er, og at handle kraftigt mod alle rolighedsforstyrreere og mod enhver som vil adskille det danske monarki«. ¹⁶

Han forstod altså, at tiden var inde til handling, selv om han endnu ikke havde den stormagtsgaranti, der var ønskelig. Langsleth gennemgår kort og koncist de følgende begivenheder, nedsættelse af undersøgelseskommissionen samt et sidste ophidset møde med Hertugen af Augustenborg, og forklarer, at trods Reventlow-Criminils advarsler pressede kongen gennem syv lange statsrådsmøder teksten til det åbne brev igennem. Følgerne var de velkendte, og H.P. Clausen citeres for bemærkningen: »Indadtil kunne det ikke forsones, tværtimod trak det modsætningerne op og stimulerede slesvig-holstenerne.«

Men ifølge kongens egne ord var dette med udsoningen heller ikke meningen, hvorefter Langsleth skriver: »Det var nok også Christian VIII's ønske at modstødet skulle presse den stormagtsstøtte frem som han hidtil ikke havde kunnet opnå utvetydigt, med sine langvarige diplomatiske manøvrer. Det stærkeste argument for at det åbne brev var uklogt, er at denne afpresningspolitik slog helt fejl«. ¹⁷

Claus Bjørn skrev også afsnittet 1814-1864 i Dansk Udenrigspolitikks Historie. ¹⁸ Han lægger ud således: »Det Åbne Brev af 8. juli 1846 var først og fremmest henvendt til monarkiets indbyggere, men det skulle sætte sig afgørende spor i det danske riges forhold til omgivelserne.«

¹⁵ Oprindeligt udkom biografien i Norge i to bind i 1998, den danske udgave i kun ét bind kom to år senere. Det nævnte afsnit er i denne på siderne 308-324.

¹⁶ Citatet stammer side 320-321 stammer fra Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser, udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie ved Anders Monrad Møller, bd. IV, 2. del, side 535. »Anmærkninger ved Begyndelsen af Aaret 1845«. Langsleth har moderniseret sproget let, og fremhævelsen er ligeledes hans.

¹⁷ Citaterne i de to sidste afsnit stammer fra Langsleth side 323.

¹⁸ Bind 3, Fra helstat til Nationalstat 1814-1914, Kbh. 2003. Det relevante afsnit er side 93-95.

Heri kan man ikke erklære sig helt enig, det første holder ikke, og med ærgrelse konstateres det, at han ikke har Lars Roar Langsleth med på litteraturlisten. Men den sidste påstand var naturligvis rigtig nok.

Bjørn nævner de relativt positive reaktioner i Wien og Berlin, og at man i St. Petersborg var så tilfreds med brevet, at zaren forventede et udspil fra København. Men det kom der ikke noget ud af. Det hele løb ud i sandet akkompagneret af hidsig tysk antidansk agitation.

De citerede forfattere har haft forskellig opfattelse af hensigten med det åbne brev. Var det til indvortes eller udvortes brug? Nærværende forfatter vil tilslutte sig Langsleths tolkning, der helt klart ser et overvejende udenrigspolitisk sigte, hvilket da også stemmer overens med, at kommissionen arbejdede under forsæde af netop udenrigsminister Reventlow-Criminil.

Et spørgsmål, der tilsyneladende ikke er blevet stillet, og i alt fald ikke besvaret i de her refererede skrifter, er det enkle: Hvordan var kongens holdning og humør i juli og august 1846?¹⁹

Vender man sig til dagbøgerne fra denne tid, er resultatet nedslående, for kongen skrev ganske lidenskabsløst om, hvad der foregik. Den 7. juli 1846 står der, at diskussionen i Statsrådet på Sorgenfri af kommissionsberetningen sluttede, og han bestemte sig for at lade et åbent brev udgå. Det blev konciperet af P.G. Bang. Den følgende dag samledes man igen på Sorgenfri, hvor blandt andet brevet tekst blev godkendt, og torsdag den 9. juli blev det underskrevet.²⁰

I den følgende uge var Christian VIII mest optaget af besøget af det svenske kongepar, der blev ført rundt til alle de store seværdigheder i København og Nordsjælland og tillige kom et par gange i Det kongelige Teater. Den 20. juli skrev han til kommissarius i Itzehoe, at han ikke måtte modtage nogen adresse, hvor der var taget forbehold mod det »Kgl. Aabne Brev«. Den 3. august afrejste kongeparret på kongeskibet *Ægir* og ankom den følgende dags aften til den tidligere omtalte jublende modtagelse i Flensborg. Den 5. august var han fremme ved rejseens mål, Wyck på Føhr, og dagen efter badede kongen for første gang.

I den følgende tid regerede han videre, som han plejede under sine ferier. Der korresponderedes meget. Men mest skriver han om badelivet, bekendtskaberne, som han hver aften mødte i »Reunionen« i »Erhohlung« (badesalonen), hvor der dansedes. Han drak gentagne

19 Se Anders Monrad Møller: Christian VIII.s breve 1813-1848, Augustenborgerne, Kbh. 2002, bd. 6, side 64-68 – en sådan udgiverredigørelse går desværre forbi ret upåagtet hen.

20 Men dateredes den 8. juli. Originalen ligger i den tidligere nævnte pakke 274 i Christian VIII's arkiv.

gange Wildunger-vand – mineralvand – og kurtiserede en Frau Schlieben. Dronningen var på vej til Augustenborg på besøg hos broderen og svigerinden.²¹

Den 27. august modtog han afskrift af »en russisk Depeche til Chargé d’Aff i Kiøbenhavn af 3. Aug., som udvikler det russiske Cabinets Anskuelse, erkiender Successionen efter Kongeloven i Schlesvig og tilbyder Underhandlinger om Holstens Arvefølge«. Den følgende dag skrev han så tilbage til zaren og takkede, og han meddelte tillige, at han ville sende Reventlow-Criminil til St. Petersborg for at påbegynde disse underhandlinger.²²

Alt dette har været at læse i dagbogsudgivelsen siden 1995. Men det må indrømmes, at man ikke af kongens notater kan slutte, om dette med depechen var godt eller skidt. Til alt held var der en skarpsindig iagttager i hans nærmeste omgangskreds, nemlig en yndling, søoffice-ren C.C. Zahrtmann, som havde været en af hans adjutanter siden december 1839 og fortsatte med at være det lige til kongens død – siden blev han Danmarks første marineminister. Han kaldtes også den »Blå« eller den »Danske Zahrtmann« på grund af sine markante nationale sympatier, som ikke forblev skjulte for kongen, tværtimod. Denne søofficer må regnes til dem, der bedst havde mulighed for at påvirke kongen i retning af en dansk national stillingtagen.

Zahrtmann var særdeles velhavende, idet han havde giftet sig med en datter af den rigeste mand i Altona, købmand, bankdirektør og fabrikant C.H. Donner. Han havde således ingen problemer med at finansiere gangen på de bonede gulve, selvom de nok ikke var så bonede på Føhr, når han fulgte med kongen på ferie, hvad han gjorde i 1846. Hans ægteskab var et ægte inklinationsparti, og når de ikke var sammen, skrev ægtefællerne meget hyppigt til hinanden, han på dansk, hun på tysk.

Man skal til en uhyre rodet og forvirret, men såre velment biografi for at få et førstehånds vidnesbyrd om stemningen i august anno 1846.²³

21 Kongen skrev brev til hende den 12. august og igen den 27., da han udtrykte betænkelighed ved rejsen til Augustenborg. Endvidere skrev han igen den 28. og den 29. august samt den 1. september med en ny beklagelse over hendes besøg hos hertugen, og han opfordrede hende til forsigtighed, hvilket gentog sig to dage senere. Den 13. september var han ankommet til Pløn, og en stafet blev sendt med besked derom til dronningen. Og til slut noterede han: »sendt hende en Ring til Present«. Åbenbart en slags forsoningsgave.

22 Afskriften af depechen ligger i den tidligere nævnte pakke nr. 274, hvor også originalen til det åbne brev er henlagt.

23 M.K. Zahrtmann: Admiral C.C. Zahrtmann. En Mand og en Slægts Historie, Kbh. 1927.

Zahrtmann havde først sendt sin familie til Altona, hvorefter han ledsagede kongen til Føhr. Det første brev af interesse er dateret den 11. august, hvor han ærgrede sig over, at statholderen, Prinsen af Nørs afgang var udsat, men kunne tillige fortælle, at »Rex's Befindende og Humeur er ypperlig, men en Insouciance,²⁴ som er utroelig; Vi leve nu alene for en coquet paatrængende Frau v. Schlieben, som er ækel.«²⁵

Den 19. august kunne han med tilfredshed meddele statholderens afgang, mens han to dage senere med beklagelse fortalte, at kancellipræsident Reventlow-Criminil havde søgt sin afsked, men han mente, at det var konen og datteren, som havde påvirket ham – de skulle være lige slemme. I øvrigt måtte hun, Elisabeth Zahrtmann, endelig ikke lade dette gå videre.

Om Christian VIII skrev han, at »Kongen har ikke brydet sig herom mere, end bag paa min Haand, han var i Perle Humeur igaar, skrev sig Fingrene krumme, badede, havde Referater, reed, gav Audienzer, taflede med stor Munterhed, arbeidede, gik hen og hørte en Dreng synge i »Erholung«, drak Thee og gjorde Partie, Alt i Humør som ein junger Kalb!«²⁶

Den 24. august skrev Zahrtmann igen til sin kone og kunne nu fortælle, at prinsen af Nør havde taget sin afsked, og at kongen i den anledning understregede, at de var skiltes som venner, og drak på det: »Min Svoger Prindsen af Augustenborgs Velgaaende«. Han kunne tilføje, at kongen ikke lagde skjul på, at han fandt dronningens besøg på Augustenborg i begyndelsen af september højst upassende. »Jeg misunder hende ikke Opholdet der, men det seer jo ud, som om hun stillede sig i Opposition med mig.«²⁷ Man kan ikke frakende Christian VIII humoristisk sans.

Den 27. august kom der igen en situationsberetning fra Zahrtmann: »Kongen var igaar og er i dag i mageløst godt Humeur, sprudlende af Lune, thi han er tilfreds med sig selv. Da jeg igaar sagde ham om en Nyankommen, at det var en Avis Redacteur, svarede han mig: Saa kan De være rolig for, at han har overdraget en Anden at skielde os ud i hans Fraværelse.«

24 Rettelig »Insouciance«, sorgløshed, ubekymrethed. Det er spørgsmålet, om der ikke skal stå »med« i stedet for »men«.

25 Omtalte biografi side 131-132.

26 Samme side 133.

27 Hvad hun faktisk også gjorde, se afsnittet »En from, men også illoyal dronning« i Augustenborgbreve, bd. 6, side 50-58. Kongen var udmærket klar over, at hun helt og fuldt var på broderen, hertugens side.

Og så dagen efter kom det opsigtsvækkende: »Iaftes blev jeg forhindret i at slutte dette Brev, da jeg maatte kiøre og spadsere med Kongen; men – Du skal nu faae en colossal Nyhed. Rusland har paa den allerbestemteste Maade udtalt en ubetinget Tilfredshed med hele Kongens Fremgangsmaade, har erklæret for sig og hele Huset Gottorp, at Slesvig uopløselig er forbunden med Danmark og underkastet Arvefølgen der; at man er fuldkommen tilfreds med Udtrykkene i det aabne Brev om Holsten og færdig til at aabne Negationer [sic] herom med Danmark for sig og Oldenburg; at man betragter hele Uvæsenet i Tydskland comme des nausées révolutionnaires og Neumünster Adressen som un manifeste incendiaire etc. – Maaske det for Eftertiden ei var aldeles uden Interesse, naar Du specielt samlede og bevarede mine Breve herfra iaar, thi et nøiere Referat er her neppe givet om Begivenhedernes Gang, end i dem.« Deri havde han ret, og Elisabeth Donner passede da også godt på disse breve, som i dag befinder sig i parrets privatarkiv på Rigsarkivet.²⁸

C.C. Zahrtmann havde helt tydeligt læst den depeche, som kongen havde fået en afskrift af, eftersom han direkte kunne citere det diplomatfranske. Formelt var depechen sendt fra den russiske udenrigsminister Nesselrode til legationsråd Ewers, der i gesandten Pavel Nicolais fravær repræsenterede Rusland i Danmark. Den sluttede med en passus, der ikke efterlod nogen tvivl om, at Reventlow-Criminil skulle orienteres om dens indhold. Der stod: »Je Vous engage, Monsieur, à offrir cette assurance au Ministère Danois. Rien s'oppose meme à ce que Vous lui donniez lecture et copie de la présante dépêche«.²⁹

Den »assurance«, den forsikring, det drejede sig om, var ganske rigtigt, at zaren fuldt og helt anerkendte den danske konges og hans arvingers arveret til hertugdømmet Slesvig, som man fra russisk side havde givet afkald på ved overenskomsterne af 1767 og 1773. Så var der ganske rigtigt særlige problemer for Holstens vedkommende, hvor den danske konge klogeligt ikke i det åbne brev havde lagt sig fast på et standpunkt. Derefter kom de helt afgørende tre sætninger, her citeret fra den afskrift kongen fik:

»Tout dépendra donc des négociations que devront nécessairement s'ouvrir à ce sujet. Le cabinet de Copenhague a bien voulu nous faire espérer des ouvertures ultérieures. L'initiative des proposition lui appartient.«

²⁸ Rigsarkivet, privatarkiv nr. 06545.

²⁹ »Jeg tilskynder Dem, min herre, til at afgive denne forsikring til den danske minister. Der er intet, der stiller sig i vejen for, at De lader ham læse og giver ham kopi af nærværende depeche.«

En dansk oversættelse kunne være som følger: »Alt vil dog afhænge af de forhandlinger, der nødvendigvis skal indledes om dette emne. Vi håber, at regeringen i København vil foretage de videre indledende skridt. Initiativet til forslag tilkommer da også denne« – det vil sige den danske regering.

Det er klart, at udenrigsminister Reventlow-Criminil øjeblikkelig fik sendt en kopi af depechen til kongen på Føhr. Og med den ordlyd, kan ingen vel fortænke denne i at tro, at nu skulle der forhandles efter et dansk oplæg. Der er da heller ikke nogen tvivl om, at det var den russiske regerings holdning – vel at mærke på dette tidspunkt.

Kongen havde en mangeårig fortrolig rådgiver i den forhenværende danske gesandt i St. Petersborg, den 76-årige lensgreve Otto Blome, som på dette tidspunkt havde trukket sig tilbage til sit gods Heiligenstedten i Holsten. Men den gamle Blome havde stadig kontakter i St. Petersborg, hvad kongen godt vidste, da han tilskrev ham den 20. juli. Lynhurtigt skrev Blome til Nesselrode, hvis svar forelå allerede den 23. juli, hvorefter dette kunne sendes videre til Christian VIII.

Om morgenen den 28. august har alle i kongens kreds på Føhr nok været glade, og Zahrtmann skrev sit jubelbrev færdigt, så det kunne komme med posten. Men samme post medbragte også breve, herunder det nævnte fra Blome. I sin dagbog (brevbog) reagerede Christian på vanlig kortfattet vis ved blot at skrive: »Fra Gr. Blome Gr. Nesselrodes Brev, som forklarer ovenstående³⁰ end tydeligere, han declinerer en Underhandler[s] Hidsendelse«. ³¹

Når en diplomat »declinerer«, så afviser han, hvilket ikke var så godt, eftersom brevbogen for samme dag fortæller, at kongen havde skrevet til Zar Nicolai og foreslået, at han, Christian VIII, sendte Reventlow-Criminil til St. Petersborg. Svaret herfra kom først lidt ind i september, og det gik ud på, at en sådan sendelse ville vække for megen opsigt.³² Og så skete der ikke mere.

Nøglen til en plausibel forklaring på den pludselige russiske tilbageholdenhed ligger vel i argumentet om, at et dansk initiativ ikke måtte vække for megen opsigt. Og det var ikke nogen reaktion i Rusland, zaren tænkte på. Han hentydede naturligvis til opinionen i Tyskland. Overalt i de mange tyske stater reagerede man meget lidt danskvenligt på det åbne brev – for nu at sige det mildt.

³⁰ Udtrykket »overstående« skyldes, at referaterne af modtagne breve fra 27. og 28. august står lige over og under hinanden.

³¹ Det nævnte brev fra Blome dateret den 23. august ligger i Kongehusarkivet, Christian VIII; pk. 126, men Nesselrodes er ikke bevaret her.

³² Se Georg Nørregård i nævnte værk side 289.

Der er ikke nogen tvivl om, at dette overraskede såvel den russiske zar som den danske konge. Faktisk ser det ud til, at de tyske reaktioner fra midten af 1840'erne helt tydeligt til stadighed »løb fra« de politiske beslutningstagere, hvis beregninger ikke rigtigt kunne følge med. De europæiske stormagter veg derfor tilbage fra at give den støtte, som Christian VIII havde gjort regning på. Det har været en mager trøst for kongen, at den indenlandske opinion blev ham uvant gunstigt stemt. Han har vel nærmest forbløffet kunnet konstatere en hidtil ukendt popularitet, som nok har kunnet varme hans hjerte i de sidste år, men ikke bidrage til løsning af problemerne.

Christian VIII har med rette følt sig svigtet af stormagterne, der ikke ville tage skraldet i sensommeren 1846. Skraldet blev så meget desto større, da det kom efter hans død.

Så kan man sige, at zar Nicolai i en vis forstand senere gjorde afbigt. For det var jo Rusland, som afværgede, at Preussen kom til at spille en afgørende rolle under treårskrigen 1848-1850. Den danske hær vandt alle store slag mod insurgenterne, men tabte, når preussere og østrigere deltog. Den russiske hjælp var bare ikke noget, den danske regering turde prale med, for den store østlige nabo var yderst upopulær i Danmark, blandt andet på grund af russernes fremfærd i Polen – »Hvorfor svulmer Weichselfloden?«³³

I 1864 var det en anden sag. Efter Krimkrigen havde Rusland afgørende mistet indflydelse i Europa, og det betød, at Bismarck havde frie hænder, mens man fra dansk side som bekendt ikke havde noget realistisk forhold til virkeligheden.

Det er ulideligt at tænke sig, at lidt russisk vovemod i sensommeren 1846 kunne have sparet Danmark for de to slesvigske krige, således betegnet, fordi begge parter jo betragtede dette hertugdømme som stridens genstand. Blot er det forbudt en historiker at vove sig ud i det kontrafaktiske – men hvem kan lade være?

33 Et digt i Carsten Hauchs roman »En polsk Familie« fra 1839. Det var især russernes blodige overgreb på den polske befolkning i 1830, der forfærdede.

SUMMARY

*Dispatch from St. Petersburg
On the King's Open Letter dated 9 July 1846*

In 1839, Christian Frederik, born 1786, followed his cousin Frederik 6 as king of Denmark – including the dependencies Iceland, the Faroe Islands and Greenland – and as duke of the three duchies Schleswig, Holstein and Lauenburg. The new king, Christian 8, rightly doubted that his son and follower, Frederik, born 1808, king as Frederik 7 from 1848 to 1863, would have any offspring. This represented a latent problem, soon to become manifest.

The order of succession was since 1665 laid down in the constitutional law, *Lex Regia*. It stated that if a king was without a son and heir, the next in the order of succession was the male offspring of his nearest female relation on the paternal side. The meaning and validity of this rule was undisputed as far as the Kingdom of Denmark was concerned, but for the duchy of Schleswig Christian August, duke of Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, asserted his own right of inheritance, based on the premise of strictly agnatic succession.

Christian 8 appointed a commission to examine the problem of succession taken as a whole. Its report of 1846 was followed by the King's personal announcement of July 8, the so-called *aabne Brev* (open letter), to the effect that Schleswig without any doubt followed the rules of the Kingdom, whereas there might be problems concerning some parts of the duchy of Holstein.

Historians such as H.P. Giessing (1852), Alex. Thorsøe (1879), A.D. Jørgensen (1896-98), Georg Nørregård (1974), Viggo Sjøqvist (1984), Vagn Skovgaard-Petersen (1985), Claus Bjørn (1990), Lars Roar Langsleth (1998) and again Claus Bjørn (2003) have all censured Christian 8, albeit on different accounts. Some found the king too vacillating in his attitude and deemed his intervention a source of conflict. It is a fact though, that the King after 1846 became rather more popular in Denmark than he had been previously.

Others have emphasized the strong commotion that was aroused not only in Holstein, but also in all other German states as well as in the *Bundestag* in Frankfurt am Main. However, the outrage here was an expression of general German nationalism more than a well-informed political attitude towards the problems in Schleswig. A third round of criticism claims that the King's initiative was clumsy and served to demonstrate the impotence of absolute monarchy. Finally, it has been noted that he needed guarantees from the great powers of Europe, but utterly failed in securing them.

No one ever bothered to throw some light on the behaviour and mood of the King during the days when he received the diplomatic reactions from the different European powers. An aide-de-camp, the naval officer C.C. Zahrtmann, who accompanied the King on his vacation on the island of Föhr in Schleswig, provides – by letters to his wife – important information on this matter.

On August 27, Christian 8 received a copy of a dispatch from Nesselrode, the Russian minister of Foreign Affairs, sent to the Russian embassy in Copenhagen.

In one of his letters, Zahrtmann told his wife that the king was exhilarated and filled with enthusiasm after reading it. In approval of the announcement of July 8, Russia concluded that everything would depend on upcoming negotiations; the government in Copenhagen ought to take preliminary measures to initiate such talks, as this would be the proper procedure.

One can easily imagine the joy of Christian 8 who reacted by writing a letter to Czar Nicolai, proposing to send his own foreign minister to St. Petersburg for consultations. However, when receiving the answer at the beginning of the following month, he learned with disappointment, that Russia after all did not find the moment opportune for an intervention, as it would provoke uproar in the German nations.

The explanation of this altered attitude is that in fact, neither the Russian czar nor the Danish king was able to predict the vehement German reactions carried forth under the influence of strong sentiments. Apart from this random sequence of events, Christian 8 was very near succeeding in 1846. Had he acquired the proper guarantees, the First Schleswig War, 1848-50, might never have taken place, and neither had perhaps the Second War of 1864. It is difficult not to regret this lack of Russian firmness in the early autumn of 1846.